

Практична робота

Заповідні території та війна

- 1. Цінність дикої природи східної України (Донецька та Луганська область)**
- 2. Збитки**
- 3. Природно-заповідний фонд на окупованій у минулому та звільненій території**

Починаючи з червня 2014 року екологи ЕПЛ ведуть моніторинг стану територій природно-заповідного фонду Донецької та Луганської областей у зв'язку з війною. Більшість перевірених фактів висвітлюються на сайті ЕПЛ у тематичних розділах «Новини» та «Дослідження».

Фахові дослідження в цей період, які були проведені на заповідних територіях підконтрольних або звільнених земель, здійснювали самі працівники заповідників або громадськість (зокрема, варто відзначити сміливе натурне обстеження низки заповідних об'єктів в ОРДЛО, проведене УГСПЛ). Разом із тим за останні 5 років ні центральні органи виконавчої влади, ні органи місцевого самоврядування не організували жодного самостійного дослідження цієї проблеми.

Ще 22 січня 2015 року у Києві відбувся круглий стіл «Військові дії на сході України: ризики та наслідки для довкілля і здоров'я», ініційований ЕПЛ, що зібрала зацікавлених представників держави та експертів, які досліджують наслідки війни на сході України для довкілля та здоров'я населення. Під час цього круглого столу ЕПЛ пропонували утворити спеціальний підрозділ в одному з ЦОВВ, що відстежував би і накопичував знання про втрати, яких зазнало довкілля внаслідок військових дій. Присутній на круглому столі тодішній Міністр екології та природних ресурсів Ігор Шевченко виступив з промовою, позитивно відгукнувшись щодо напрацювань ЕПЛ та запевнив учасників заходу в тому, що найближчим часом буде утворена робоча група, якій буде доручено реалізувати зазначені рекомендації, напрацьовані учасниками заходу. Проте, на жаль, достатнього інтересу держави до цього питання досі не виникло, хоча команда Мінприроди за цей час змінилася тричі.

Цінність дикої природи східної України

Донецька область

Донеччина — саме та частина України, де на початку ХХ століття було організовано майже всі перші заповідники. Унікальні природні пам'ятки та ендемічні оселища привертали увагу науковців і природоохоронців ще здавна. Зокрема, увага до крейдової флори Придінців'я, Кам'яних могил, Святих гір і приазовських кіс займала особливе місце серед науковців-біологів. Відколи ці території отримали заповідний статус, про них було опубліковано понад 2000 наукових статей.

На момент окупації частини території Донеччини у 2014 році в області було створено 117 територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею близько 92 тис. га. З них 40 повністю або частково опинилися на окупованій території (23 тис. га), що становить 25,2 %. Із них 12 територій (96,4 % всіх площ ПЗФ, що потрапили під окупацію) тим чи іншим чином постраждали від військових дій. Наприклад, практично повністю згорів регіональний ландшафтний парк «Донецький кряж».

Проте втрати є і в природно-заповідних територіях підконтрольних Україні районів області. Зокрема, всі найбільші за площею території природно-заповідного фонду підконтрольної частини Донеччини опинились якщо не на лінії розмежування, то на звільнених територіях, і всі зазнали ушкоджень під час бойових дій. Загалом таких об'єктів нам відомо 17 (39 тис. га), що становить 45,5 % ПЗФ підконтрольної частини Донеччини (за площею). Так, бої відбувалися на території відділень Українського степового природного заповідника «Крейдова флора» та «Кальміуське», у національних парках «Святі гори» і «Меотида». Жодних заходів з реабілітації території або компенсації втрат не відбувалося.

Особливе місце посідає національний природний парк «Меотида», територія якого розірвана лінією фронту навпіл. Сьогодні «Меотида» — єдина установа природно-заповідного фонду, що покинула окуповану територію. Працівники парку виїхали з окупованого Новоазовська, а новий офіс парку був створений у м. Урзуф у 2015 році та обладнаний офісною технікою і меблями завдяки благодійній акції, організованій нами у листопаді 2015 року. Лише цього року парк отримав державні кошти для купівлі власного приміщення на

підконтрольній Україні території.

Важливо нагадати, що в межах окупованої Донеччини знаходяться 5 ділянок, включених до Смарагдової мережі Європи, створення якої відбувається в Україні на виконання Бернської конвенції. Всі вони також зазнали пошкодження.

Луганська область

Як виявилось, ситуація у двох областях, яких торкнулася війна, є дуже відмінною. Луганщина — одна з областей України, що містять найбільше територій, які перебувають у природному стані. Близько половини її площі займають степи, заплави річок, крейдянні відслонення та ліси. Найдавніші заповідники тут були створені ще у 1928 році («Стрільцівський степ», «Провальський степ»).

На момент окупації частини території Луганщини у 2014 році в області було створено 195 територій та об'єктів природно-заповідного фонду загальною площею близько 85 тис. га. На окупованій території опинилися 79 з них (20,3 тис. га), що становить 23,8 % площі ПЗФ Луганщини. З них 35 територій (73 % всього окупованого ПЗФ) тією чи іншою мірою постраждали від військових дій. Зокрема, майже всі ці об'єкти згоріли під час пожеж, викликаних військовими діями.

На підконтрольній території також є постраждалі від війни території та об'єкти ПЗФ. Загалом 35 об'єктів загальною площею 10,4 тис. га. Майже всі вони розміщені в заплавах лісах уздовж р. Сіверський Донець. Враховуючи, що ця територія переважно не розмінована і простягається вздовж лінії розмежування, уявити ліквідацію пошкоджень або попередження нових пошкоджень поки важко. Ще низка територій ПЗФ північної частини Луганщини пошкоджена під час будівництва фортифікаційних споруд ЗСУ. У смт Станиця Луганська, що також опинилось у сірій зоні, розміщено адміністрацію Луганського природного заповідника. Центральне

відділення заповідника, розміщене тут, закрито для відвідування (зокрема і відвідування самими працівниками).

Особливістю проблематики ПЗФ Луганщини в ОРДЛО є неконтро-

льований видобуток вугілля відкритим способом. Деякі кар'єри разом із відвалом породи тягнуться на десятки кілометрів. Такий видобуток масово розвивається на Донецькому кряжі, на півдні Луганської області. Вже пошкоджені майже всі найбільші за площею заказники цього регіону:

«Іллірійський», «Білоріченський», «Першозванівський», «Перевальський» і «Міусинське узгір'я». Аналогічно із Донецькою областю на Луганщині зазнали пошкодження усі 9 територій Смарагдової мережі, що потрапили до меж окупованої території.

Збитки

Одним із головних питань, яке постає в темі заповідних територій і війни — обчислення збитків. Методика такого обчислення до цього часу не опрацьована. Крім того, здебільшого неможливо провести натурні обстеження та вимірювання, щоб зафіксувати обсяг порушення. Для прикладу: нами було обчислено вартість дерев, що згоріли в регіональному ландшафтному парку «Донецький кряж», і сума збитків за статтею знищення дерев становила близько 14 мільярдів гривень. Якщо ж рахувати всі пошкоджені площі всіх територій ПЗФ і, зокрема, враховувати знищення видів, занесених до Червоної книги України, то цю суму можна сміливо збільшувати на порядки. Така сума збитків суттєво перевищить вартість матеріальних втрат, нанесених війною. На жаль, умов для висунення відповідного позову до окупантів поки немає. Але й держава досі не починає цікавитися цим питанням, поки примножуються наявні збитки.

Частково збитки, нанесені природно-заповідному фонду, можна компенсувати створенням нових природоохоронних територій. Справді, в останні дні 2017 року та на початку 2018 року на Донеччині створено 30 нових територій природно-заповідного фонду, загальною площею 4090 га (0,16 % підконтрольної Україні території). Планується створення нових заповідних територій у найближчі місяці.

Особливо вагомою є пропозиція щодо створення нових територій ПЗФ на непідконтрольних територіях. Втрата діючих державних органів на цій території призвела до запровадження законодавства про військово-цивільні обласні державні адміністрації, до повноважень голів яких входить також прийняття рішень щодо

оголошення територій та об'єктів ПЗФ місцевого значення та погодження створення територій та об'єктів ПЗФ загально- державного значення.

Природно-заповідний фонд на окупованій у минулому та звільненій території

Український степовий природний заповідник

Відділення «Хомутовський степ»

Хомутовський степ не тільки суттєво постраждав від обстрілів та пересування техніки, а й знаходиться під загрозою незаконної інтродукції рослин.

Про наміри інтродукції рослин заявив на спеціальному брифінгу Роман Кишкань, голова комітету природних ресурсів самопроголошеної Донецької народної республіки. У своєму виступі він наголосив на тому, що на базі заповідника «Хомутовський степ» буде створено центр реінтродукції рідкісних видів рослин та тварин. Варто наголосити, що будь-які заходи з реінтродукції були суворо обмежені у заповіднику з 1926 року, коли він вперше отримав охоронний статус. З того часу і до початку окупації частини території Донецької області велися довгострокові моніторингові дослідження, завдяки яким науковці можуть робити висновки про процеси трансформації природних екосистем під впливом глобальних змін клімату й інших факторів. Саме на території «Хомутовського степу» такі дослідження проводилися майже 90 років. Крім того, ізольованість заповідника від інших територій забезпечує генетичну ідентичність багатьох видів рідкісних рослин. «Хомутовський степ» — абсолютний лідер середприродоохоронних територій всієї степової зони Євразії за кількістю наукових публікацій, присвячених природі степів, і донедавна був однією із найвпливовіших наукових установ у країні.

Окрім такої загрози, показово до 90-річчя «Хомутовського степу» у самопроголошеній Донецькій народній республіці провели конференцію, присвячену ювілею заповідника, видали тези конференції і навіть затвердили їх науково-технічною радою природоохоронної території «Хомутовський степ — Меотида» (протокол № 2 від 26.07.2016 р.) та вченою радою Донецького ботанічного саду (протокол № 9 від 14.07.2016 р.). У резолюції конференції

зазначено необхідність розділення так званої «біосферної особливо охоронюваної природної території» «Хомутовський степ — Меотида», штучно створеної в самопроголошеній ДНР, на заповідник «Хомутовський

степ» та національний парк «Меотида» із їх подальшим розширенням. На щастя, зазначений намір не було реалізовано.

Луганський природний заповідник

Відділення «Придінцівська заплава»

Це відділення ЛПЗ певний час тимчасово було в зоні АТО, а наразі перебуває на звільненій частині України. Територія значною мірою постраждала від замінування в різний час, а зараз повністю контролюється військами ЗСУ, і працівників заповідника туди не допускають. Прямого контакту працівників ЛПЗ з військовими немає, відповідно співробітники заповідника не мають жодних інструкцій щодо безпеки перебування на території, а військовослужбовці — щодо дотримання охоронного режиму заповідника.

Окрім замінування, «Придінцівська заплава» постраждала ще від пожеж. 20–22 серпня 2017 року ліси неподалік смт Станиця Луганська охопив масштабний вогонь, який уразив і заповідник. Імовірною причиною пожежі були обстріли, здійснені незаконними формуваннями так званої ЛНР у бік підрозділів ЗСУ.

Відділення «Трьохізбенський степ»

Як і «Придінцівська заплава», це відділення також перебувало під окупацією, а потім перейшло до звільненої території. Трьохізбенський степ був безпосередньо задіяний у бойових діях. Так, у 2014 році тут були обладнані вогневі позиції, а у 2015 році територія використовувалася як навчальний полігон ЗСУ. Внаслідок цього відділення густо вкрите вирвами від розривів снарядів; є велика кількість нерозірваних мін, мін-крилаток, гільз від самохідних артилерійських установок. За оцінками співробітників заповідника та експертної групи, на цій ділянці є близько 200 вирв; вибухами пошкоджені дерева.

Важливою рисою стало те, що в усіх місцях порушення ґрунтового по-криву були виявлені рясні зарості інвазійних видів рослин, зокрема злинки канадської. Цю рослину знайдено у більшості вирв.

Відділення «Провальський степ»

Знаходиться на непідконтрольній території та складається з двох ділянок. Грушівська ділянка була пошкоджена в результаті степових та лісових пожеж, що виникли через бойові дії — пошкоджено 87,89 га (100 % території ділянки) петрофітного різнотравно-типчаково-ковилового та чагарникового степу і байрачні ліси у балках. Працівниками заповідника щодо цього складено акт. Було зафіксовано також проїзд важкого транспорту через територію цієї ділянки. Що ж до Калинівської ділянки, то у 2014 році через потрапляння снарядів було так само пошкоджено частину петрофітного різнотравно-типчаково-ковилового та чагарникового степу, а також байрачні ліси у балках. За результатами пошкодження було складено акт та розроблено картосхему.

НПП «Меотида»

«Меотида» — унікальний національний парк, що охороняє лінію узбережжя Азовського моря та морську акваторію, що входить до Азово-Чорноморського прибережного екологічного коридору. На території НПП було важливе місце скупчення великої кількості навколводних птахів — Крива коса. На жаль, після окупації на території затоки Кривої коси проводять військові навчання, затока розчищається та ведуться роботи зі спорудження осетрового господарства. У результаті цього найбільша в Європі колонія рябодзьобих крячків покинула своє традиційне місце гніздування на косі.

Адміністрація НПП була вимушена евакуюватися на підконтрольну частину України та опікуватися рештою парку. На жаль, ця територія також страждає від втручання, але вже з боку військ ЗСУ. Тут без жодних дозволів розміщені військові частини і навіть два військові полігони. Найбільшу скелю парку, у його найбільш віддаленій від фронту частині, повністю розбили гранатометами. Півтора роки боротьби за припинення навчань в національному парку ніяких результатів не принесли (докладніше у розділі 1.3).

НПП «Святі Гори»

Цей НПП також тимчасово знаходився в зоні АТО, але наразі перебуває на звільненій території. Встановлено, що у рекреаційній зоні НПП вже другий рік у таборах відпочинку розміщені військові ЗСУ, які, за повідомленнями місцевих

жителів, активно користуються природними ресурсами (рубка дерев на дрова, добування диких тварин тощо). Навколо місць розташування військових є мінні поля, про які співробітники НПП щоразу дізнаються випадково, натрапляючи на міни.

Після закінчення активної фази конфлікту та розмінування в останні два роки люди постійно ходять до лісу (проте у 2016 році кілька людей загинуло під час збору грибів, а у 2014 р. — загинув і один лісничий). Військові є постійним фактором тривоги для тварин, те саме стосується й польотів повітряного транспорту. В умовах відсутності контролю місцеві жителі вирубують ліс самовільно, тут поширене браконьєрство.

РЛП «Клебан-Бик»

Знаходиться на звільненій території, на межі з невідконтрольною територією. За повідомленнями місцевих, прямих бойових дій на території РЛП не було, проте там постійно відбувається нищення природних комплексів, зокрема й дерев. У 2014 році територія була замінована, проте у 2015 році її розмінували.

РЛП «Краматорський»

Хоча Парк розташований на значній території (1738,82 га), він не постраждав від військових дій: лише в його околицях сили ЗСУ рили окопи у 2014 році, проте інспектори РЛП провели з ними бесіду і територія ПЗТ не була пошкоджена. Є і хороші новини — наприклад, чисельність мисливських тварин за час війни збільшилася: кількість свині дикої та сарни збільшилася у 2–3 рази, фазана — у 3–4 рази. З 2014 до кінця 2016 року відкрито 7 кримінальних справ, зокрема у зв'язку з незаконними рубками лісу лісництвом.

РЛП «Слов'янський курорт»

Тимчасово знаходився в зоні АТО, наразі перебуває на звільненій території. До складу РЛП входять також дрібніші об'єкти ПЗФ: гідрологічні пам'ятки природи загальнодержавного значення «Озеро Сліпне», та «Озеро Ріпне», а також орнітологічний заказник місцевого значення «Приозерний». У 2014 році тут відбувалися бойові дії. Через постійний фактор турбування з цих місць зникли до того численні водоплавні птахи, зокрема, зникли нагніздуванні кулики-довгоноги та крячки малі.

РЛП «Зуївський», РЛП «Донецький кряж», РЛП «Меотида»

Влітку 2016 року були видані розпорядження голови Донецької обласної військово-цивільної адміністрації «Про ліквідацію регіонального

ландшафтного парку «Донецький кряж», «Про ліквідацію регіонального ландшафтного парку «Меотида» та «Про ліквідацію регіонального ландшафтного парку «Зуївський», згідно з якими були ліквідовані адміністрації відповідних РЛП. Як зазначено в текстах розпоряджень, вони прийняті у зв'язку з неможливістю переміщення об'єктів та матеріально-технічної бази. Отже, неможливе провадження діяльності та виконання працівниками своїх обов'язків, визначених Положеннями про регіональні ландшафтні парки, у разі переміщення з території, на якій органи державної влади тимчасово не здійснюють або здійснюють не в повному обсязі свої повноваження, на територію, на якій органи державної влади здійснюють свої повноваження в повному обсязі, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 7 листопада 2014 року № 595, що затвердила Тимчасовий порядок фінансування бюджетних установ.

Ліквідація юридичних осіб адміністрацій РЛП замість припинення їх фінансування, на думку ЕПЛ, є вкрай недалекоглядним кроком. Окупація рано чи пізно закінчиться, необхідно буде відновлювати пошкоджені природні території, а відновити адміністрації буде складно.

Заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища

Менші за розміром та значущістю заповідні території також не обійшла війна. Безпосередньо обстрілами було пошкоджено загальнозоологічний заказник «Іллірійський», ландшафтні заказники «Новозванівський» та «Першозванівський», лісовий заказник «Горіхівська діброва», ботанічні заказники «Лісне» і «Пришиб», загальнозоологічний заказник «Жеребець», геологічні пам'ятки природи «Менчікурівський розріз», «Балка Довга», «Балка Безіменна», «Балка Кривенький яр» та «Юр'ївська», ботанічні пам'ятки природи «Балка Плоска» та «Знам'янський яр», пам'ятку природи «Джерело Козаче», заповідні урочища «Хрящуха» та «Широке».

Пожежі зачіпали іхтіологічні заказники «Деркульський» та «Донецький», ландшафтні заказники «Шарів Кут», «Борсуча балка», загальнозоологічний заказник

«Кондрашівський», заповідні урочища «Піщане».

Завдання

Які заповідні території України зазнали шкоди від бойових дій?